

УДК [327.5-043.2:343.431-048.66]:343(100:477)
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-2-5>

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ НА ФОРМУВАННЯ ПІДХОДІВ ДО ЗАБОРОНИ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЛЮДИНИ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Гладенко Олександр Миколайович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри національного, міжнародного права
та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
OHLadenko@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-5864-420X

Актуальність теми. Необхідність осмислення історичних витоків правових стандартів у сфері заборони експлуатації людини зумовлюється потребою їх подальшого вдосконалення в умовах збройних конфліктів. В умовах війни в Україні, зокрема масових переміщень населення, функціонування окупаційного режиму на тимчасово захоплених територіях, виникають нові, адаптовані до сучасних реалій форми експлуатації. Це потребує критичного переосмислення усталених норм міжнародного гуманітарного права, зіставлення їх з історичним досвідом і виявлення концептуальної спадкоємності в системі правового регулювання. У цьому контексті історія міжнародних збройних конфліктів першої половини XX століття виступає джерелом не лише нормативного змісту, а й практичних висновків, що можуть бути використані для вдосконалення національних та міжнародних механізмів захисту особи.

Мета. Метою статті є висвітлення ролі міжнародних збройних конфліктів першої половини XX століття у формуванні правових підходів до заборони експлуатації людини в міжнародному кримінальному праві та національному законодавстві. Особливу увагу приділено нормативній еволюції після Першої та Другої світових війн, кодифікації правових стандартів у Женевських конвенціях, діяльності міжнародних трибуналів і закріпленні положень у Римському Статуті Міжнародного кримінального суду.

Методи. У дослідженні застосовано історико-правовий метод для аналізу передумов формування міжнародно-правових норм, компаративний метод – застосований для порівняння міжнародних і національних правових підходів до кваліфікації експлуатації в умовах збройного конфлікту, а також формально-юридичний підхід для тлумачення норм міжнародних договорів. Міждисциплінарний підхід використано для поєднання елементів міжнародного гуманітарного, кримінального, конституційного та трудового права у контексті правового регулювання заборони експлуатації.

Результатами дослідження є встановлення визначального впливу практики масової експлуатації людей під час збройних конфліктів першої половини XX століття на формування норм міжнародного гуманітарного та кримінального права щодо заборони рабства, примусової праці, сексуального поневолення та залучення дітей до воєнних дій. Окреслено, яким чином міжнародні стандарти вплинули на структурні зміни у національному кримінальному законодавстві.

Висновки. Воєнний досвід XX століття продовжує впливати на зміст міжнародно-правових стандартів щодо заборони експлуатації людини. Історичний аналіз дає змогу критично оцінити ефективність чинних правових норм, зокрема в умовах сучасних збройних конфліктів, а також слугує підставою для перегляду й уточнення кваліфікуючих ознак і вдосконалення національного законодавства з урахуванням гібридних викликів сучасності.

Ключові слова: примусова праця, сексуальне рабство, воєнні злочини, міжнародні трибунали, дитяча експлуатація.

THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL ARMED CONFLICTS OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY ON THE FORMATION OF APPROACHES TO THE PROHIBITION OF HUMAN EXPLOITATION IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW AND NATIONAL LEGISLATION

Hladenko Oleksandr Mykolaiovych,
Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor at the Department of National,
International Law and Law Enforcement
Kherson State University
OHLadenko@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-5864-420X

Relevance of the topic. The need to comprehend the historical origins of legal standards concerning the prohibition of human exploitation arises from the necessity to improve and adapt them in the context of armed conflicts. Amidst the war in Ukraine, including large-scale displacement of the population and the functioning of occupation regimes in temporarily seized territories, new forms of exploitation emerge, adapted to contemporary realities. This requires a critical reassessment of established norms of international humanitarian law, their comparison with historical experience, and the identification of conceptual continuity within the legal regulation system. In this context, the history of international armed conflicts of the first half of the 20th century serves as a source not only of normative content but also of practical insights that can inform the improvement of both national and international mechanisms for the protection of the individual.

Purpose. The article aims to highlight the role of international armed conflicts of the first half of the 20th century in shaping legal approaches to the prohibition of human exploitation in international criminal law and national legislation. Particular attention is paid to the normative evolution following the First and Second World Wars, the codification of legal standards in the Geneva Conventions, the work of international tribunals, and the consolidation of relevant provisions in the Rome Statute of the International Criminal Court.

Methods. The research employs the historical-legal method to analyze the prerequisites for the development of international legal norms, the comparative method to juxtapose international and national legal approaches to the qualification of exploitation during armed conflict, and the formal-legal method to interpret the provisions of international treaties. An interdisciplinary approach is also used to integrate elements of international humanitarian, criminal, constitutional, and labor law in the context of regulating the prohibition of exploitation.

Results. The study identifies the decisive influence of the practice of mass human exploitation during armed conflicts in the first half of the 20th century on the formation of norms in international humanitarian and criminal law regarding the prohibition of slavery, forced labor, sexual enslavement, and the involvement of children in hostilities. It outlines how international standards have contributed to structural changes in national criminal legislation.

Conclusions. The wartime experience of the 20th century continues to shape international legal standards concerning the prohibition of human exploitation. Historical analysis enables a critical evaluation of the effectiveness of current legal norms, particularly in the context of contemporary armed conflicts, and serves as a basis for revising and refining qualifying elements and improving national legislation in response to the hybrid challenges of the present day.

Key words: forced labor, sexual slavery, war crimes, international tribunals, child exploitation.

Вступ. Проблематика заборони експлуатації людини в умовах збройного конфлікту є однією з ключових у формуванні системи міжнародного кримінального та гуманітарного права, оскільки безпосередньо стосується захисту основоположних прав і свобод особи людини. Особливого значення це питання набуло в контексті міжнародних збройних конфліктів першої половини XX століття, зокрема Першої та Другої світових війн, у ході яких мали місце масштабні та систематичні порушення прав людини: примусове залучення цивільного населення до праці, сексуальне поневолення, насильницькі депортації, а також використання дітей у збройних формуваннях.

Історичними прикладами таких практик є створення у нацистській Німеччині розгалуженої системи примусової праці, що охопила понад 12 мільйонів цивільних осіб з окупа-

них країн Європи, та політика сексуального рабства, яку реалізовувала Японська імперія на окупованих територіях (Zwangsarbeit 1939–1945, 2025). Аналогічні прояви експлуатації неповнолітніх простежуються в межах діяльності структур «Гітлер'югенду» в Третьому Рейху та залучення дітей до Червоної армії, що свідчить про практику використання дітей у військових цілях з обох боків конфлікту (The National WWII Museum, 2025; Війна очима дитини, 2018).

Такі явища стали не лише предметом морального й політичного осуду міжнародною спільнотою, але й правовим підґрунтям для створення спеціалізованих інституцій міжнародного кримінального правосуддя. Зокрема факти масової експлуатації було враховано при заснуванні Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі (1945), Токійського трибуналу (1946), а також при

розробленні фундаментальних актів міжнародного гуманітарного права – Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів до них 1977 р. Згодом ці положення знайшли своє закріплення у Римському Статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р., який визначає експлуатацію людини як злочини проти людяності.

Особливу актуальність дослідження зумовлює його контекстуалізація на тлі сучасної збройної агресії російської федерації проти України, яка супроводжується масштабними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права: насильницьке переміщення цивільного населення, сексуальне насильство, залучення цивільних осіб до виконання воєнних функцій, а також використання неповнолітніх у бойових діях. У цьому контексті історичний досвід не лише набуває нового значення, а й визначає необхідність перегляду та вдосконалення існуючих правових механізмів відповідальності за експлуатаційні правопорушення.

1. Історико-правовий контекст формування законодавства з протидії експлуатації людини

Міжнародні збройні конфлікти першої половини XX століття, насамперед Перша (1914–1918) та Друга світова війна (1939–1945), стали безпрецедентними за масштабами та тяжкістю порушень прав людини, значна частина яких набула системного характеру. Серед цих порушень особливе місце посідає експлуатація цивільного населення, що охоплювала трудову мобілізацію в умовах окупаційного режиму, сексуальне поневолення, депортації, утримання осіб у концентраційних таборах, використання дітей у складі збройних формувань. Саме ці явища зумовили необхідність вироблення міжнародно-правових стандартів захисту людини та стали історичним підґрунтям для формування міжнародних механізмів запобігання експлуатації особи в умовах збройного конфлікту.

У роки Першої світової війни проблема примусової праці цивільного населення вперше набула широкого міжнародного розголосу. Зокрема, окупаційна адміністрація Німецької імперії активно залучала місцеве населення на захоплених територіях Північної Франції, Бельгії, Польщі та Литви до виконання робіт на користь армії. Як чоловіки, так і жінки примусово використовувалися в інфраструктурних, будівельних і транспортних проєктах, що супроводжувалося свавільним обмеженням свободи пересування, відсутністю оплати праці та системними порушеннями гідності людини. Уже на цьому етапі відбулося формування політики використання цивільного населення як ресурсу війни – тенденції, що в подальшому буде інституціоналізована в практиках тоталітарних режимів міжвоєнного періоду.

У період Другої світової війни масштаби примусової праці досягли безпрецедентного рівня – нацистська Німеччина організувала систематичне залучення мільйонів осіб з окупованих територій Європи до примусової праці в промисловості, сільському госпо-

дарстві та інших секторах економіки. Загалом до завершення війни понад 12 мільйонів осіб були змушені працювати на користь Третього Рейху (Zwangsarbeit 1939–1945, 2025). Праця здійснювалася в умовах постійного насильства, катувань, відсутності медичного забезпечення та елементарних умов існування. Визначальною рисою цієї форми експлуатації стало її масове застосування як інструменту колоніального та ідеологічного підпорядкування населення.

Окрім масштабного застосування примусової праці, Друга світова війна характеризувалася систематичним сексуальним рабством, яке здійснювала японська імперська армія в межах так званої системи «жінок для втіхи» – щонайменше 200 000 жінок, які були примусово залучені до сексуального поневолення як на території Японії, так і на окупованих нею землях. Переважна більшість цих жінок походила з Кореї, Китаю, Філіппін, Індонезії та інших країн Східної та Південно-Східної Азії (Хсу, 1993). Примусові до проституції здійснювалися під безпосереднім контролем військових структур, що засвідчує не лише масовість, а й високий рівень організованості цього виду експлуатації. У подальшому питання правової відповідальності Японії за ці діяння набуло широкого міжнародного резонансу, зокрема в контексті обговорення прав жертв на компенсацію та офіційне вибачення з боку держави.

Жертвами експлуатації в умовах збройних конфліктів ставали також діти. У період Другої світової війни на території Радянського Союзу неповнолітні активно залучалися до участі в бойових діях, часто виконуючи функції розвідників, зв'язкових, санітарів або допоміжного персоналу у складі військових підрозділів. Свідчення очевидців, зібрані у збірці «Війна очима дитини», вказують на численні приклади залучення підлітків до фронтової діяльності, що, з огляду на сучасні міжнародно-правові стандарти, має розцінюватися як порушення норм гуманітарного права щодо захисту дітей в умовах збройного конфлікту (Війна очима дитини, 2018).

Аналогічні практики спостерігалися й у нацистській Німеччині, де члени молодіжної організації «Гітлер'югенд» брали безпосередню участь у бойових діях, особливо на завершальному етапі війни у 1944–1945 рр. Накази про мобілізацію неповнолітніх, зокрема з боку вищого військово-політичного керівництва, фактично легітимізували залучення дітей до збройної боротьби (The National WWII Museum, 2021).

Сукупний аналіз наведених фактів свідчить, що експлуатація цивільного населення в умовах міжнародних збройних конфліктів першої половини XX століття мала системний, масовий і багатоаспектний характер. Її жертвами ставали чоловіки, жінки та діти, які перебували під контролем окупаційних або тоталітарних режимів. Масштаби, характер і тяжкість таких порушень прав людини стали одним із ключових чинників, що зумовили потребу в розробленні міжнародно-правових механізмів превенції експлуатації та встановлення відповідальності за відповідні діяння. Саме ці прак-

тики заклали підґрунтя для формування доктрини захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту, що згодом була кодифікована в положеннях Женевських конвенцій 1949 р. та розвинена в нормах сучасного міжнародного кримінального права, зокрема у Римському Статуті 1998 р.

Реалізацією цього імперативу стало заснування перших механізмів міжнародної кримінальної юрисдикції, які знайшли інституційне втілення у створенні Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі (1945) та Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу в Токіо (1946).

Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі став першим інституціоналізованим органом міжнародного правосуддя, який заклав правові засади для розгляду експлуатаційного поводження з цивільним населенням як воєнних злочинів і злочинів проти людяності. У п. (b) ст. 6 Статуту трибуналу до воєнних злочинів віднесено, зокрема, «депортацію на примусову працю цивільного населення окупованих територій», а також «вбивства, жорстоке поводження, депортацію на примусову працю або з будь-якою іншою метою» (Верховний Суд, 2024). Зазначені положення фактично започаткували міжнародне визнання примусової праці як злочину, що посягає на гідність особи та суперечить імперативним нормам міжнародного права.

Водночас у Статуті Нюрнберзького трибуналу відсутнє чітке правове визначення сексуального насильства як самостійної форми злочину проти людяності або воєнного злочину. Часткове заповнення цієї прогалини відбулося в межах діяльності Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу (Токійський трибунал), який, розглядаючи події в Нанкіні (1937), визнав факти масового сексуального насильства, вчиненого японськими військовими. Свідчення про масові зґвалтування, жорстоке поводження та вбивства жінок стали складовою частиною обвинувачень, виснутих проти політичного та військового керівництва Японії.

Таким чином, практика Токійського трибуналу створила важливий прецедент, що послужив основою для подальшого юридичного закріплення сексуального насильства, зокрема сексуального рабства, як міжнародного злочину. Це отримало нормативне оформлення у Римському Статуті Міжнародного кримінального суду, де в ст. 7 (1) (g) сексуальне рабство, примус до проституції та інші форми сексуального насильства були прямо визнані злочинами проти людяності (Міжнародний кримінальний суд, 1998).

Таким чином, аналіз міжнародно-правового розвитку свідчить, що досвід міжнародних збройних конфліктів першої половини ХХ століття – насамперед Першої та Другої світових воєн – справив фундаментальний вплив на формування сучасних механізмів заборони експлуатації людини. Широкомасштабні практики примусової праці, сексуального рабства, депортацій та залучення дітей до збройних дій стали каталізатором для кодифікації норм міжнародного гумані-

тарного та кримінального права. Унаслідок чого було створено нормативну основу, яка втілюється в положеннях Женевських конвенцій 1949 р., Додаткових протоколів 1977 р. та Римського Статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. Ці документи закріпили обов'язок держав не лише забезпечувати захист цивільного населення в умовах конфлікту, а й криміналізувати експлуатаційні практики та притягати до відповідальності винних у їх скоєнні.

Однак ефективність міжнародних правових норм значною мірою залежить не лише від їх формального закріплення в міжнародних договорах, а й від належної імплементації на національному рівні та політичної волі держав до рішучого, своєчасного й ефективного реагування у разі їх порушення. У цьому контексті сучасні збройні конфлікти, зокрема триваюча збройна агресія російської федерації проти України, виявляють структурні вади та системну вразливість механізмів реалізації міжнародного гуманітарного права. Зокрема, міжнародними організаціями – такими як ООН, ОБСЄ, Amnesty International – зафіксовано численні факти серйозних порушень прав людини. У звіті Комісії ООН з розслідування порушень в Україні за 2023 р. особливо наголошено на «застосуванні сексуального насильства як форми тортур», що, відповідно до кваліфікації, має ознаки воєнних злочинів та злочинів проти людяності (ОНСНР, 2025).

2. Вплив міжнародних збройних конфліктів на формування підходів до заборони експлуатації людини в національному законодавстві

Досвід міжнародних збройних конфліктів першої половини ХХ століття відіграв ключову роль у формуванні універсальних міжнародно-правових стандартів захисту цивільного населення. Ці стандарти, у свою чергу, стали основою для подальшої кодифікації норм міжнародного гуманітарного та кримінального права.

Для України, яка зазнала надзвичайно тяжких втрат і системного поневолення населення під час Другої світової війни, актуалізація таких міжнародних підходів набула особливого значення в контексті пострадянської законодавчої діяльності. Попри те, що незалежність Україна здобула лише у 1991 р., її правова система поступово імплементувала ключові міжнародні зобов'язання, які постали внаслідок повоєнної кодифікації.

Визначальним чинником у цьому процесі стало приєднання України до основоположних міжнародних договорів у сфері захисту прав людини та гуманітарного права, зокрема до Женевських конвенцій, їхніх Додаткових протоколів, Конвенції Міжнародної організації праці № 29 (1930) та № 105 (1957), а також до Римського Статуту Міжнародного кримінального суду. Норми цих документів не лише закріплюють заборону експлуатації у її класичних формах, а й стимулюють адаптацію національного законодавства до новітніх викликів, пов'язаних із гібридним конфліктом, тимчасовою окупацією територій. Саме в цьому контексті слід розглядати поступове формування в Україні законодавчих підхо-

дів до криміналізації експлуатації особи, що включають не лише традиційні форми примусу, а й форми, зумовлені сучасними умовами збройного протистояння.

Після проголошення незалежності Україна розпочала реформування кримінального законодавства, що набуло системного характеру з ухваленням нового Кримінального кодексу у 2001 р. У цьому акті кодифіковано положення щодо заборони торгівлі людьми (ст. 149), сексуального насильства (ст. 152–153 у первісній редакції, згодом змінені), а також запроваджено спеціальні склади кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням особи у примусовій праці чи сексуальному поневоленні. Надалі ці норми розвивалися й уточнювалися у зв'язку з адаптацією українського законодавства до міжнародно-правових стандартів.

Зокрема, змістовне розширення отримала ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни», яка нині охоплює, серед іншого, примус до праці, насильницьке переміщення цивільного населення, утримання осіб у нелюдських умовах, а також інші форми експлуатації, що вчиняються в умовах збройного конфлікту. Важливим кроком стало й оновлення законодавства у 2019 р., в межах якого було криміналізовано низку форм насильницької поведінки: домашнє насильство (ст. 126-1), примушування до шлюбу (ст. 151-3), незаконне проведення абортів або стерилізації (ст. 152), а також запроваджено нові механізми відповідальності – за невиконання обмежувальних приписів і непроходження корекційних програм (ст. 390-1), та спеціальні запобіжні заходи (ст. 96-2-1) (UNFPA, 2018).

Паралельно з розвитком кримінального законодавства, положення Конституції України закріплюють основоположні гуманітарні стандарти, що відповідають загальновизнаним принципам міжнародного права. Серед них – заборона катувань, жорстокого або такого, що принижує гідність, поводження (ст. 28), заборона примусової праці (ст. 43), а також визнання гідності людини найвищою соціальною цінністю (ст. 3) (Верховна Рада України, 1996).

У сфері трудового законодавства діють норми, що прямо відтворюють міжнародні зобов'язання України. Зокрема, Конвенція Міжнародної організації праці № 29 «Про примусову працю», ратифікована Україною ще у 1956 р., а також Конвенція № 105 «Про скасування примусової праці», ратифікована у 2000 р., стали джерелом формулювання норм, спрямованих на запобігання трудовій експлуатації, зокрема в умовах залежності або вразливості працівників. Їх імплементація у внутрішнє право становить важливий елемент гармонізації української правової системи з міжнародними трудовими стандартами.

Особливої актуальності набула трансформація підходів до криміналізації сексуального насильства та залучення неповнолітніх до збройних формувань у зв'язку з триваючим збройним конфліктом в Україні, що розпочався у 2014 р. Після повномасштабного

вторгнення російської федерації у 2022 р. ці питання набули критичної гостроти, актуалізуючи потребу в поглибленні національного правового дискурсу з урахуванням міжнародних стандартів, вироблених ще внаслідок збройних конфліктів першої половини XX століття. Саме в умовах сучасного збройного протистояння стало очевидним, що ефективна протидія експлуатації людини вимагає як переосмислення змісту відповідних норм, так і вдосконалення механізмів їх застосування.

Одним із ключових етапів наближення національного кримінального законодавства України до міжнародних стандартів у сфері боротьби з експлуатацією стало поступове визнання юрисдикції та правової доктрини Римського Статуту Міжнародного кримінального суду. Римський Статут визначає юридичні рамки для криміналізації найбільш тяжких міжнародних правопорушень, зокрема злочинів проти людяності, воєнних злочинів, геноциду та злочину агресії, зокрема указані вище положення ст. 7 і 8 Статуту, у яких кодифіковано заборону таких форм експлуатації, як поневолення, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, а також вербування та використання дітей віком до 15 років у складі збройних сил або в бойових діях (Міжнародний кримінальний суд, 1998).

Україна підписала Римський Статут 20 січня 2000 р., однак його ратифікація була відкладена на підставі рішення Конституційного Суду України 2003 р. (справа № 20-рп/2003), в якому зазначалося, що окремі положення Статуту нібито не відповідають Основному Закону (Конституційний Суд України, 2003).

Упродовж наступного десятиліття питання ратифікації залишалося предметом політичної дискусії, однак із початком збройного конфлікту на сході України у 2014 р. воно набуло нового змісту й актуальності. Так 4 лютого 2015 р. парламент ухвалив Постанову № 145-VIII, якою визнав юрисдикцію Міжнародного кримінального суду стосовно злочинів, вчинених на території України, починаючи з 20 лютого 2014 р. (Верховна Рада України, 2015). Це рішення було ухвалено відповідно до п. 3 ст. 12 Римського Статуту, що дозволяє державі, яка не є учасницею Статуту, визнати юрисдикцію Суду шляхом подання відповідної декларації.

Конституційні зміни, які створили передумови для подальшої повноцінної ратифікації Римського Статуту, були внесені пізніше – 2 червня 2016 р. Відповідно до цих змін, ст. 124 Конституції України було доповнено положенням, яке дозволяє Україні визнавати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених самим Римським Статутом (Конституційний Суд України, 2024).

Зазначене правове підґрунтя дало змогу Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду розпочати попереднє розслідування ситуації в Україні, а з 2022 р. – повноцінне провадження, що охоплює воєнні злочини та злочини проти людяності, включаючи примусове переміщення цивільного населення, сексуальне насильство та вико-

ристання цивільних осіб з метою підтримки бойових дій.

Офіційна ратифікація Римського Статуту Україною, що набула чинності 1 березня 2024 р. після ухвалення Закону України № 3909-IX від 20 лютого 2024 р. (Верховна Рада України, 2024), стала якісно новим етапом у процесі гармонізації національного кримінального законодавства з міжнародно-правовими стандартами у сфері протидії найбільш тяжким злочинам. Зазначений нормативний акт підсумував багаторічний процес політичного та правового наближення України до системи міжнародної кримінальної юстиції.

У зв'язку з цим паралельно із законом про ратифікацію було подано і підтримано пакет пов'язаних законодавчих ініціатив, зокрема зміни до Кримінального кодексу України. Серед ключових новел – запровадження нової ст. 442-1 «Злочини проти людяності» та оновлення змісту ст. 438 щодо воєнних злочинів. Зазначені зміни мають на меті створення ефективної національної правової бази для належної кваліфікації, розслідування і кримінального переслідування за діяння, що становлять експлуатацію – включаючи примусову працю, сексуальне поневолення, насильницькі депортації, використання дітей у збройних діях тощо – в умовах збройного конфлікту (Верховна Рада України, 2024).

Крім того, ст. 86 Римського Статуту встановлює безумовний обов'язок держав-учасниць співпрацювати з Міжнародним кримінальним судом на всіх стадіях кримінального провадження – від збору доказів до видачі осіб, обвинувачених у скоєнні злочинів, під юрисдикцію Суду. Це вимагає налагодження системної міжінституційної взаємодії між українськими органами досудового розслідування, прокуратурою, судами та структурами Міжнародного кримінального суду, особливо у справах, що стосуються злочинів експлуатаційного характеру, скоєних на тимчасово окупованих територіях.

У цьому контексті у 2021–2023 рр. в Україні тривала робота над вдосконаленням нормативного регулювання воєнних злочинів. Робочими групами при Комітеті Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності, а також в Офісі Генерального прокурора були підготовлені пропозиції до оновлення ст. 438 КК України та суміжних положень, які дозволяють інкорпорувати до національного законодавства положення ст. 7 і 8 Римського Статуту (зокрема, йдеться про кваліфікацію таких діянь, як сексуальне насильство, примусова праця, депортація, залучення неповнолітніх до збройних формувань – як воєнних злочинів або злочинів проти людяності).

З огляду на зазначене, сучасна еволюція кримінального законодавства України є результатом поєднання історичного досвіду ХХ століття та актуальних викликів, спричинених збройною агресією російської федерації.

Висновки. Досвід міжнародних збройних конфліктів першої половини ХХ століття, насамперед Першої та Другої світових війн, засвідчив безпрецедентні масштаби системної експлуатації цивільного насе-

лення. Ця експлуатація набувала різноманітних форм: примусової праці, сексуального поневолення, насильницьких депортацій, а також залучення дітей до збройних формувань. Саме вказані практики стали каталізатором для формування нової міжнародно-правової доктрини у сфері гуманітарного та кримінального права, яка в подальшому була кодифікована у Статуті Нюрнберзького трибуналу, Женевських конвенціях, їхніх Додаткових протоколах та Римському Статуті Міжнародного кримінального суду. Зазначені акти заклали основи універсальних стандартів заборони експлуатаційних форм поведіння з особою в умовах збройного конфлікту.

З історичної перспективи правова відповідь міжнародної спільноти на масові порушення прав людини у ХХ столітті визначила фундаментальні підходи до запобігання експлуатації в умовах війни. Водночас події останніх десятиліть, насамперед збройної агресії російської федерації проти України, засвідчують актуальність проблеми, її масштабність і водночас недосконалість механізмів реалізації вже існуючих міжнародно-правових стандартів. Ці обставини вказують на потребу подальшої кодифікації, зміцнення механізмів реалізації та ефективної імплементації положень міжнародного права у національній правовій системі.

Україна, як держава, що перебуває в умовах міжнародного збройного конфлікту, водночас демонструє приклад поступової та системної інтеграції міжнародних гуманітарних і кримінальних стандартів у свою нормативно-правову систему. Зокрема, визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду, ухвалення змін до Кримінального кодексу України з метою розширення переліку складів злочинів проти людяності та воєнних злочинів, а також ратифікація Римського Статуту у 2024 р., засвідчують прагнення держави до приведення національного законодавства у відповідність до зобов'язань у сфері міжнародного кримінального права.

Імплементація положень Римського Статуту, розширення інструментарію для переслідування злочинів сексуального насильства, примусової праці, експлуатації неповнолітніх, а також запровадження додаткових правових механізмів захисту потерпілих осіб створюють концептуальну основу для підвищення ефективності системи кримінально-правового реагування на виклики збройного конфлікту. Цей процес не лише актуалізує історичні уроки минулого, а й формує вектор розвитку національного права в умовах сучасної гібридної війни, орієнтований на захист людської гідності, свободи та безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights* : офіційний сайт. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iicuhr-ukraine/index> (дата звернення: 02.04.2025).
2. Women and Children in the 1944 Warsaw Uprising. *The National WWII Museum* : офіційний сайт. URL: <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/women-and-children-1944-warsaw-uprising> (дата звернення: 02.04.2025).

3. Zwangsarbeit 1939–1945 : цифровий архів. URL: <https://www.zwangsarbeit-archiv.de/en/zwangsarbeit/zwangsarbeit/index.html> (дата звернення: 02.04.2025).

4. Хсу Івонн П. «Жінки для втіхи» з Кореї: сексуальні рабині Другої світової війни в Японії та законність їхніх вимог щодо відшкодування. *Pacific Rim Law & Policy Journal*. 1993. Т. 2. № 1. С. 97. URL: <https://digitalcommons.law.uw.edu/wilj/vol2/iss1/7> (дата звернення: 02.04.2025).

5. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21 серпня 2024 р. № 3909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення: 02.04.2025).

6. Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій “ДНР” та “ЛНР” : Заява Верховної Ради України від 4 лютого 2015 р. № 145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text> (дата звернення: 02.04.2025).

7. Збірка спогадів про Другу світову війну «Війна очима дитини». *Освітній портал «На Урок»*. URL: <https://naurok.com.ua/zbirka-spagadiv-pro-drugu-svitovu-viy-nu-viy-na-ochima-ditini-56349.html> (дата звернення: 02.04.2025).

8. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 02.04.2025).

9. Конституційний процес в Україні. *Конституційний Суд України*. 2024. Вип. 8. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/konstytutsiynnyy_proces_v_ukrayini_no_8_2024.pdf (дата звернення: 02.04.2025).

10. Позиція Верховного Суду щодо можливості застосування норм міжнародного гуманітарного права під час кваліфікації збройного конфлікту на сході України. *Верховний Суд* : офіційний сайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1608750/> (дата звернення: 02.04.2025).

11. Психологічна підтримка для жінок і дівчат, які постраждали від насильства. *Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні (UNFPA)* : офіційний сайт. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/4560> (дата звернення: 02.04.2025).

12. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 02.04.2025).

13. Рішення Конституційного Суду України у справі про Касаційний суд України від 11 грудня 2003 р. № 20-рп/2003. *Конституційний Суд України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v020p710-03> (дата звернення: 02.04.2025).

14. Україна ратифікувала Римський статут: що це означає і чому це важливо. *Верховна Рада України* : офіційний вебсайт. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/253670.html> (дата звернення: 02.04.2025).

REFERENCES:

1. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine (n.d.). Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Retrieved April 2, 2025, from <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iic/hr-ukraine/index>

2. Women and Children in the 1944 Warsaw Uprising (n.d.). The National WWII Museum. Retrieved April 2, 2025, from <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/women-and-children-1944-warsaw-uprising>

3. Zwangsarbeit 1939–1945 (n.d.). Zwangsarbeit 1939–1945: tsyfrovyyi arkhiv [Zwangsarbeit 1939–1945: digital archive]. Zwangsarbeit Archiv. Retrieved April 2, 2025, from <https://www.zwangsarbeit-archiv.de/en/zwangsarbeit/zwangsarbeit/index.html>

4. Khsu, I. P. (1993). “Zhinky dlia vtikhy” z Korei: seksualni rabyini Druhoi svitovoi viiny v Yaponii ta zakonist ikhnikh

vymoh shchodo vidskoduvannia [“Comfort Women” from Korea: Japanese sexual slavery and the legitimacy of their claims for reparations]. *Pacific Rim Law & Policy Journal*, 2 (1), 97. Retrieved April 2, 2025, from <https://digitalcommons.law.uw.edu/wilj/vol2/iss1/7>

5. Zakon Ukrainy “Pro ratyfikatsiiu Rym-skoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do noho” vid 21 serpnia 2024 r. № 3909-IX (2024). Zakon Ukrainy “Pro ratyfikatsiiu Rym-skoho statutu...” [Law of Ukraine on the Ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and its Amendments]. Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved April 2, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>

6. Zaiava Verkhovnoi Rady Ukrainy “Pro vyznannia Ukrainoiu yurysdyksii Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu...” vid 4 liutoho 2015 r. № 145-VIII (2015). Zaiava Verkhovnoi Rady Ukrainy [Statement on the recognition of the ICC jurisdiction]. Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved April 2, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>

7. Zbirka spohadiv pro Druhu svitovu viinu “Viina ochyma dytnyn” (n.d.). Zbirka spohadiv pro Druhu svitovu viinu “Viina ochyma dytnyn” [Memoir collection about World War II: “War through the eyes of a child”]. Osvitnii portal “Na Urok” [Educational Portal “Na Urok”]. Retrieved April 2, 2025, from <https://naurok.com.ua/zbirka-spagadiv-pro-drugu-svitovu-viy-nu-viy-na-ochima-ditini-56349.html>

8. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. (1996). Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved April 2, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

9. Konstytutsiynyi protses v Ukraini (2024). Vyp. 8. [Constitutional process in Ukraine (Vol. 8)]. Konstytutsiynyi Sud Ukrainy [Constitutional Court of Ukraine]. Retrieved April 2, 2025, from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/konstytutsiynnyy_proces_v_ukrayini_no_8_2024.pdf

10. Pozytisia Verkhovnoho Sudu shchodo mozhlyvosti zastosuvannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava pid chas kvalifikatsii zbroinoho konfliktu na skhodi Ukrainy (2023). Pozytisia Verkhovnoho Sudu... [Position of the Supreme Court on the application of international humanitarian law]. Verkhovnyi Sud [Supreme Court of Ukraine]. Retrieved April 2, 2025, from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1608750/>

11. Psykholohichna pidtrymka dlia zhinok i divchat, yaki postrazhdaly vid nasyistva (n.d.). Psykholohichna pidtrymka... [Psychological support for women and girls who have suffered from violence]. UNFPA Ukrainy. Retrieved April 2, 2025, from <https://ukraine.unfpa.org/uk/4560>

12. Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu vid 17 lypnia 1998 r. (1998). Rym-skyi statut... [Rome Statute of the International Criminal Court]. Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved April 2, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

13. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi pro Kasatsiynyi sud Ukrainy vid 11 hrudnia 2003 r. № 20-rp/2003 (2003). Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy... [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the Court of Cassation]. Konstytutsiynyi Sud Ukrainy [Constitutional Court of Ukraine]. Retrieved April 2, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v020p710-03>

14. Ukraina ratyfikovala Rymskyi statut: shcho tse oznachaie i chomu tse vazhlyvo (2025). Ukraina ratyfikovala Rym-skyi statut... [Ukraine ratified the Rome Statute: What it means and why it matters]. Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved April 2, 2025, from <https://www.rada.gov.ua/news/razom/253670.html>

Стаття надійшла до редакції 15.04.2025
The article was received 15 April 2025